

Cemal Kutay ve Osmanlı Mizahı *Cemal Kutay'ın Gizli Kalmış Mizah Yeteneği!*

Hamdi ÖZDİŞ

Bu çalışma Tanzimat Devri mizah gazeteleri üzerine yapılan Yüksek Lisans Tezi'nin bir "yan ürünü" olarak ortaya çıktı. Çalışmanın amacı ise Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi üzerine çeşitli kitap ve yazılarıyla tanınan Cemal Kutay'ın *Nelere Gülerlerdi* adlı kitabındaki pek çok bilgi ve belge yanlısını tashih etmek olacaktır. Tespit edilebilen yanlısları, 'katkı' ve 'yorumları' sınırlayarak belirtmek gerekirse 1870-1877 arası mizah dergileri ve onların sahipleriyle ilgili Kutay'ın kaleme aldığı noktalar şeklinde özetlemek mümkündür.

Cemal Kutay adı geçen kitabında¹ Osmanlı mizah basının öncülerine ayırdığı sayfalarda, zamanın önde gelen mizah dergileri *Diyojen*'den (1870-1873), *Hayal*'den (1873-1877), *Çaylak*'tan (1876-1877), bunların sahipleri ve yazar kadrolarından ve onlar arasındaki ilişkilerden bahseder. Bu çerçevede de bu dergilerdeki karikatür ve yazılar üzerinden değerlendirmelerde bulunmak amacıyla alıntılar yapar. Cemal Kutay'ın anılan kitabındaki 'katkıları' belge ve bilgi yanlıslarının hangi şekillerde tesbit edilebildiğini maddeler halinde belirtmek yararlı olacaktır:

• Gelecek nesillere doğru tarih aktarmak kaygısını belirtip tarihi belgelerde araya belgede varmışcasına kendi düşüncelerini "eklemek" suretiyle tahrifatta bulunmak.

¹ H.Ü. Tarih Bölümü doktora öğrencisi. hamdiodzis@yahoo.com

¹ Kutay adı geçen kitabını 27 yıl sonra aynı "katkı" ve "yanlıslarla" yeniden yayımlar. Denilebilir ki geçen yıllar Kutay'ın tarihe ve mizaha bakışında bir değişikliğe yol açmıştır. Bkz. Cemal Kutay (1998), *Nelere Gülerlerdi?*, İstanbul: Aksoy Yay.

• Mizah dergilerindeki karikatürlerin alt yazılarını tahrif ederek ve hatta tamamıyla değiştirerek kendi düşüncelerine yer verme²

• Mizah dergilerinde yer almadığı halde ‘uydurma’ muhavereler yazma (Örnek için bkz. Kutay 1970: 103). Aşağıda *Çaylak*’la ilgili verilen örnek dışında Kutay *Hayal* mizah dergisinde yer alan birçok karikatürün altında muhavere olduğunu belirtmiş; ancak bu muhavereler de o karikatürlerin altında ve o sayılarda bulunamamıştır (Krs. *Hayal* 286, 319).

• Bilgilerde ve belgelerde yanlış referans vermek (Örnek için bkz. Kutay 1970: 50, 102).

• Dönemin önemli kişileri hakkında yanlış bilgiler aktarma ve ‘katkı’larda bulunma. Örneğin Teodor Kasab’ın Paris’e gidişiyile ilgili aktarılan bilgi tamamıyla Kutay’ın kurgusudur (Kutay 1970: 47). Hiçbir akademik çalışmada burada anılan ‘öykü’ verilmez.

• Tarihi kişileri gönlünce yeniden konuşturmak ve tarihi olaylara katkılarda bulunmak (Cevdet Paşa örneği).

Bu maddeler ışığında yapılacak bir karşılaştırmayla Kutay’ın bu kitabı incelendiğinde sayısız çarpıcı örnek bulmak mümkündür. *Diyojen*, *Çaylak* ve *Hayal*’den yaptığını belirttiği alıntılardaki referanslarının hiç birisinin doğru olmadığı gibi alıntılar da tamamıyla Kutay’ın ‘katkı’ ve yorumuyla aktarılmıştır. Kutay mizah dergilerindeki karikatürlerin alt yazılarını değiştirme, muhavereler üretme, yazıların içeriğiyle oynama vb. yöntemleri sıklıkla kullanır. Örnekler üzerinden gitmek daha yararlı olacaktır.

Diyojen’den aktararak verdiğini belirttiği bir yazı aslıyla karşılaştırıldığında aradaki fark çarpıcıdır. Yazı *Diyojen*’in 128. sayısında yer alır ve başlığı “Cehennemde Muhavere”dir. (Kutay 2 Ağustos 1870 tarihini verir ki bu tarih de 14 Ağustos 1872’dir. Ayrıca *Diyojen*’in hangi sayısı olduğu da belirtilmez.) Yazının konusu da Machiavelli ile Diyojen’in hukuk ve yolsuzluklar üzerine yaptıkları konuşmayla belirlenir. *Diyojen* yazarının³ amacı Osmanlı’daki hukuk ve yargı sistemini hicvetmektir. Kutay’ın aktardığı biçimiyle yazı aşağıdaki gibidir. Muhaveredeki italik olan kısımlar metnin aslında bulunmamaktadır:

“**Diyojen:** Koca Makyavel!.. Neden böyle kibarca oturuyorsun. Yoksa zebanilere zulüm üstadı mı oldun?”

Makyavel: Biçare Diyojen... Kitap ve fikirlerimin acısı hâlâ yüreğinden çıkmamış. Biliyor musun? Acaba ben kitaplarımda zalimlere nasıl gayelerine erebileceğinin yolunu

² Örnek için bkz. Kutay 1970: 102, Krs. *Çaylak* 130.

³ *Diyojen*’de kaleme alınan yazılarda imza yoktur. Diğer bir deyişle yazarı belli değildir. Buna karşın bazı yazıların yazarları belirlenebilmiştir. Bkz. Şükran Oğuz *Tanzimat Döneminde Mizah ve Diyojen Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)Balıkesir Üniv. Sos. Bil. Enst. Balıkesir:1998, s. 39-40.

mu göstermek istedim? Yanlıyorsun... Benim muradım zulümlerin sebeplerini ortaya koyup halkı uyarmak değil mi idi? Neden bana kindarsın?

Diyojen: Düşündüğün şeye bak!. Kitabının dünyada hükmü mü kaldı ki yüreğimde acısı dursun? Biliyor musun ki sen buraya taşındıktan sonra dünyada ne Makyavel-ler peyda oldu, ne kaideler çıktı, icadına muvaffak olduğun muhterem fen ne kadar ilerledi...

Makyavel: Acayip... *Benim tarifini yapmadığım biyle ve aldatmanın biç bir tarafı yoktu ki... Şaştım doğrusu...* Biraz izahat verir misiniz?

Diyojen: *Hayretinden taş kesilmeyeceğine söz verirken senin yerinde kimler olduğunu, boş bıraktığın yerde boynuzun nasıl kulağı geçtiğini misalleriyle anlatırım.*

Makyavel: *Yok, yok... Hiç merak etme.* Heykellerdeki sükûnet, casuslardaki kulak bende... *Can kulağı ile dinlerim.*

Diyojen: Pek âlâ... söyle bakalım *ey koca Makyavel* sen bir adamı başından defetmek istediğin zaman ne yapardın?

Makyavel: *Ne demek? Bundan kolay ne var? Bulduğum yerde cellat mı yok, iftira için satın alınacak vicdansız mı yok, bıçak sallayacak katil mi yok, zindan mı yok, dinsiz diye eline vereceğim engizisyon papazı mı yok? İlahi Diyojen... Bir de filozofum diye övünürsün. Bir ülkede hükümet olur da onun zulme kayacak bir tarafını yaratmak bu kadar zor mu olur? Hele benim için...*

Diyojen: *Amma her yer İtalya değil... Her devir Borçiyaların zamanı değil... Dünya değişti.*

Makyavel: *Laf o... Her yerde adalet için mahkemeler var ya... işte hiç bir şey yapamazsam öylesine iftiralarla mahkemeye sürüklerim ki, hakimler de şaşırır, kanunlar da...*

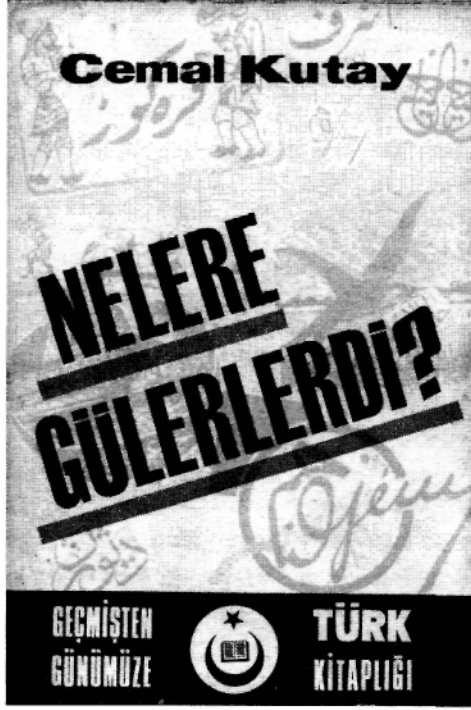
Diyojen: *Ben demezmiydim zulüm ve rüya üstadlarının bile gafil oldukları yer adalettir. Onların hepsi gibi sende bilmiyor musun ki zulmün en korktuğu yer mahkeme ve hakimdir. Çünkü garazın adalet önünde dili tutulur. Zulüm heybeti ile adaletin üzerine çullanarak onu alet yaptığını zannettiği anda bir de bakar ki adaletin eli yakasındadır. Bak senin dünyadan elini ayağını çekmeden sonra da bir başka adalet tecelli etti: Adına MAKYAVELİZM diye neye diyorlar? İkiyüzlülüğe, dalavereciliğe, sahtekarlığa... Eh ne yapalım? Sen zorladın ben de söyledim Kusura kalma.*

Makyavel: *Ne kusura kalması!... Bilakis memnun oldum, sevindim, fakat beni takip edenler olmadığna da üzüldüm. Demek ki dünyanın tadı tuzu kalmadı.*

Diyojen: *Nasıl kalmadı? Şimdi senin yerinde öyle başka ustalar var ki eğer onların hünerini bilseydin burada hiçliğini anlar, asıl o zaman kederinden ölürdün...*

Makyavel: *Ne söylüyorsun? Nasıl olur? Benim yolumun başı da sonu da benim... Ben başladım ben bitirdim bu yolu.*

Diyojen: *Değil zulümler ustası, değil!... Sen celladsız zindansız, işkencesiz iş göremem dedin. Amma şimdi senin yerinde olanlar zulmü daba zarif ve edibane (!) yapıyorlar, adamı görmek*

Kutay, Cemal (1970), *Nelere Gülerlerdi?*, İstanbul, 223 s.

yüreğimde acısı dursun? Biliyor musun ki sen buraya geldikten sonra dünyada ne Makyavel peyda oldu. Ne kaideler çıktı. İcadına muvaffak olduğun fenn-i muhterem ne kadar ilerledi.

Makyavel: Acaib benim kitabımda olmayan kaideler mi icad olundu? Şunlardan biraz izahat verir misiniz?

Diyojen: Eğlenmezsen konuşalım.

Makyavel: Eğlenmek nedir? Sanemlerden sükûnet casuslardan kulak istiare eder de öyle dinlerim.

Diyojen: Pekâlâ hem dinle hem de söyle mesela bir adamı başından def etmek istersen ne yaparsın?

Makyavel: Bulduğun yerde cellad yok mu? Zindan yok mu? Papaz yok mu? Müfteri yok mu? Birinden birinin eline veririm çıkar gider.

istemedikleri yerden bol maaşlı vazifelerle dışarı atıyorlar, gittiği yerde parasını vermeyip aç bırakıyorlar, çoluk çocuğunu taziyik ediyorlar, bunlar da kafi gelmedi mi bir bastahaneye gönderip deli raporu aldırıyorlar. Bunlar senin devrinde var mıydı? Sen bu yolları gösterdin mi?

Makyavel: *Sus Diyojen, sus... İşte şimdi hasedimden kahroluyorum: Demek boynuzlar kulağı bir daba geçti ha!...*" (Kutay 1970: 42-43).

Bu muhaverenin *Diyojen* nüshasındaki aslı ise şöyledir:

"Diyojen: Koca Makyavel! Ne de kibar-âne kurulmuş oturuyorsun! Yoksa zebanilere de zulüm üstâdı mı oldun?⁴

Makyavel: Bî-çâre Diyojen kitabımın acısı hala yüreğinden çıkmamış! Biliyor musun? Acaba ben o kitapta zalimlere husûl için vasıta mı göstermek istedim yoksa muradım esbab-ı zulmü gösterip de halkı mütenebbih etmek mi idi?

Diyojen: Düşündüğün şeye bak! Kitabın dünyada hükmü kaldı mı ki

⁴ Metindeki yazım ve noktalamaya hiç bir müdahalede bulunulmamıştır.

Diyojen: Her yer İtalya mülkü her vakit “Borciya” zamanı değil? O kadar becerikli adam da bulamazsan elinden ne gelir?

Makyavel: Hiç bir çare kalmadıysa mahkeme de mi yok? Elbette başına bir mesele çıkarır herifi bir sûretle itham ederim.

Diyojen: Ben demezmiydim ki dünya’da akıl geçinenlerin hepsi delidir! Sen siyaset şeytanlıklarında allame geçinirken hâlâ anı bilmiyorsun ki zulmüye lazım olan kendi hasımlarını bile mahkemeye cesaret etmemektir. İcray-ı garaza adaleti vasıta etmeye gelmez sonra o vasıtayı insanın kendi aleyhinde de istimâl ederler”.

Makyavel: Aferin Diyojen! Sen hakikatte Eflatun’dan büyük bir hakim imişsin. Kitabımın böyle bir kaide-i sahihadan mahrum kaldığına ne kadar müteessif isem senden şu lakırdıyı öğrendiğime o kadar müteşekkirim.

Diyojen: Hoşunuza mı gitti? Pekâlâ. Fakat suale cevap vermedin?

Makyavel: Bak ben öyle celladsız, zindansız, papazsız, müfterisiz muhakemeye cesaretsiz bir iş görmeye muktedir değilim”

Diyojen: Şükret ki muktedir olanlar peyda olmaya başladı.

Makyavel: Ey ne yapabilirmiş bakalım.

Diyojen: Elverişli bir adam bulursun tabibâne ve hekimâne ameliyyat ile herife pehlivan yakısı hassiyeti verirsin. Uğraştığın adamın bir tarafına yapıştırırsın. Ölür gider ve-s-selam.

Makyavel: Söylediğinizi anlar gibi oluyorum... Lakin... ameliyatın kokusu meydana çıkar da ya bana dokunursa...

Diyojen: Evet o muhatara var. Fakat her zaman sigorta ile iş görülmez ya. Biraz vakit şakuller şüküllersin nihayet sermest-âne bir cesaret edersin neticesinden ne çıkarsa bahtına.

Makyavel: Bendeniz o kadar kan hararetiyle iş görmek taraftarı değilim. İcad olunan kaide bu makule şeyler ise hiç ehemmiyeti yok.

Diyojen: Bunu beğenmedin öyle mi? Dur sana bir şey daha sorayım. Mesela seni elinden gelmeyecek bir hizmete tayin etseler sonra da iş isteseler ne yaparsın?

Makyavel: Hizmetimin vazifesi icrası elimden gelecek bir yola tahvil etmeye çalışırım.

Diyojen: Uymazssa?

Makyavel: Bırakıp kaçmadan başka çare yok.

Diyojen: Teessüf etme. Anın da çaresini buldular...” (Diyojen 128)

Muhavere bu şekilde devam etmektedir. Anlaşılabileceği gibi Kutay yazının aslını tamamıyla kendi yorumunu da katarak ‘özetlemiştir’.

Bir başka çarpıcı örnek kitabın ilerleyen sayfalarında Mehmet (Çaylak) Tevfik’le ilgili kısımda yer alır. Mehmet Tevfik mizah dergisi *Çaylak*’ın sahibidir ve 1870’lerin Osmanlı

mizah basınında önemli bir yere sahiptir. Kutay'ın Mehmet Tevfik hakkında verdiği bilgilerde de yanlışlar bulunmaktadır. Bunlardan önemli olanlar üzerinde durmak yerinde olacaktır. Kutay *Çaylak* mizah dergisinin sahibi Mehmet Tevfik'in *Diyojen*'de yazdığını belirtir ki burada yanılmaktadır.⁵ Çünkü Mehmet Tevfik *Diyojen*'in sahibi Teodor Kasab'la⁶ deyimim tam anlamıyla “kanlı- bıçaklı”dır. Değil onun dergisinde yazmak Kasab'ın adını bile nefretle anar. Mehmet Tevfik 162 sayı çıkarabildiği *Çaylak* mizah dergisinde Teodor Kasab'ın adını her sayıda hakarete varacak sözcüklerle anar. Tevfik'in Kasab'a olan nefretinin kaynağını dönemin kişisel çatışmalarında aramak gerekir. Çünkü bu dönem hem siyasal hem de kişisel çekişmeler kimi önemli kişiler ve gazeteler arasında dahi polemige neden olabiliyordu. Ayrıca tiraj kaygısı da önemli bir rekabet nedeniydi.⁷

Ayrıca *Diyojen*'in çıktığı yıllarda Mehmet Tevfik önce 1870'te *Asır* adında bir siyasi gazete çıkarmakta; ardından *Diyojen*'in de sık sık yererek adını andığı *Terakki* gazetesinde yazılar kaleme almaktadır.⁸ 1871'den 1872 Haziran'ına kadar *Letaif-i Asar*'ı ve onun ardından da 1875'te *Geveze* mizah dergisini çıkaran Mehmet Tevfik; Teodor Kasab gibi kendi yazılarını sermuaharrir olarak kaleme aldırın bir kişinin gölgesinde çalışacak bir kimliğe sahip değildir.⁹

Cemal Kutay'ın *Çaylak* Tevfik'le ilgili olarak verdiği bilgilerden hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu ayırd etmek geçekten zor bir sorundur. Örneğin *Çaylak* Tevfik'in Şinasi'nin *Tasfir-i Eşkar*'ında çalıştığı, Fransızca'sının kuvvetli olduğu gibi

⁵ Mehmet Tevfik kendi yazdığı hal tercümesinde basın hayatıyla ilgili verdiği notlarda *Diyojen*'de çalıştığına dair bir bilgi sunmaz. Bkz. Mehmed Tevfik, *Yadigar-ı Macaristan*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1294, s. 29-32. Ayrıca bu konuya ne Teodor Kasab *Diyojen*'de ne de Mehmet Tevfik'in yakın dostu Basiretçi Ali kendi gazetesi *Basiret*'de değinir. Teodor Kasab Mehmet Tevfik'ten Basiretçi Ali'nin çırağı şeklinde söz eder. Bkz. *Hayal* 238. Eğer Mehmet Tevfik *Diyojen*'de çalışmış olsaydı bu adı geçen dergi ve gazetelerde konuya temas edilirdi. Zira Basiretçi Ali'nin bir süreliğine bile olsa *Diyojen*'de çalışması ve oradan ayrılması hem okurlar hem de bazı yazar çizer çevreler tarafından *Çaylak*'ta okuyucu varakalarıyla sorgulanmıştır. Bkz. *Çaylak* 31. Aynı şekilde Teodor Kasab da Basiretçi Ali'nin bir süreliğine *Diyojen*'de kendisi için yazdığını belirtir. Bkz. *Diyojen* 14, 168.

⁶ Teodor Kasab Osmanlı basın tarihinde çeşitli gazetelerle isim yapmıştır. Ancak o asıl ününü çıkardığı ilk müstakil ve siyasi mizah gazetesi *Diyojen*'den alır.

⁷ *İstikbal* ve *Basiret* gazeteleri arasındaki polemik bu gazetelerin sütunlarında bir hayli yer işgal eder. Ayrıca bu iki gazete arasındaki rekabet okuyucuları tarafından dahi dile getirilir. Örnek için bkz. *İstikbâl* 111.

⁸ *Diyojen*'de *Terakki* gazetesine yönelik olarak yergi amaçlı bol bol atıf vardır. Bir kaç örnek için bkz. *Diyojen* 5, 6, 7, 46.

⁹ Teodor Kasab *Diyojen*'de kendi yazılarını kaleme almadığı için Basiretçi Ali ile yollarını ayırır. Basiretçi Ali Efendi *Diyojen*'de çalışırken sermuaharrir olan Teodor Kasab ondan kendi düşünceleri doğrultusunda bir yazı kaleme almasını ister. Ali Efendi de Güllü Ağop'un oyuncularına Türkçe dersi verdiği için bunu yerine getirmesini ve bundan sonra Kasab ile Ali Efendi'nin arası açılır. Bkz. *Çaylak* 31.

bilgilere kuşkuyla bakmak abartılı olmayacaktır. Çünkü Mehmet Tefvik'in, kendi yazdığı hal tercümesinde Kutay'ın aktardığı bu bilgiler yer almadığı gibi buradaki bazı bilgilerin tam tersi kaydedilmiştir. Örneğin Fransızca'yı öğrenmesi için kendisine bir kaç defa "hevace tayin edilmesine" rağmen bu konudaki "tahsilsizliğin kendi nefesine aid kusurlar cümlesinden" olduğunu belirtir.¹⁰

Cemal Kutay Mehmet Tefvik'in dergisi *Çaylak*'tan yaptığı alıntılarda da aslına sadık kalmak yerine yine kendi yöntemini tercih etmiş ve yazılarda ciddi tahrifatlarda bulunmuştur. Örneğin *Çaylak*'ın hicv yöntemlerinden biri olan "Lügatçe"deki sözcüklerin aslını vermek yerine kendi düşüncelerini koymayı yeğ tutmuş ve bir paragraflık "katkıda" bulunmuştur. İlave etmek gerekir ki bu yazıyla ilgili olarak referans vermeyi gerekli görmemiştir Kutay. Lügâtçedeki sözcükleri Kutay şu şekilde aktarır:

"Efendim. . . Her lisanın kendisine göre söyleniş tarzı var. Evvelki gün bizim *Çaylak*, Kanadlarını çırttı, bulutlara yükseldi Moskof semalarında gözüktü, gizlice bir mektebin damına kondu. Orada Çarın ülkesindeki bedbaht halka Rusçada kullanılan kelimelerin manaları anlatılıyor idi. Çaylağın hafızası ne kadar kuvvetlidir, bilirsiniz, duyduklarından öyle gariblik içinde kaldı ki, kanadları bedenini taşıyamaz oldu, Amanın buralarda mı kalacağım korkusu ile hemen havalandı, bulutlara karıştı, vatanına döndü. Şimdi Rus ahvali için o diyarda kelimelerin hakiki manası ne imiş, işte dinleyin:

Adalet: Çarla etrafındakiler hariç geri kalanların can ve mallarından emin olmaması.

Rezalet: Parası ve nüfuzu olanlarca yapıldığı zaman alkış, sen-ben yaptığımız zaman vay hadsiz vay.

Hükümet: Hakka hukuka hükmetme

Millet: Hizmetçi

Memleket: Çiftlik

Halk: Köle

İnsan: İki ayaklı hayvan"

Kutay'ın bu alıntıları yaptığı sayfanın başında şöyle bir ibare vardır ve Kutay'ın "Efendim. . ." diye başlayan paragrafı da derginin orjinal nüshasında yer almaz. Yazının aslı aşağıdaki gibidir:

"Bazı lügâtların Rus lisanında istimal olunan manaları bervecihi âtî beyan olunur.

Adalet: Büyük ve küçük herkesin mal ve canlarından emin olamamak.

Himayat: Maiyetinde bulunanları kasub-kavurub bir çareye muhtaç etmek.

Medeniyet: Hırılıtsız gürültüsüz gün geçirmemek.

¹⁰ Bkz. Mehmed Tefvik, *Yadigar-ı Macaristan*, s. 29.

Karikatür - 1

Hükümet: Bir kanunla mukayyid olmamak.
Hakkaniyet: Haklı haksız tefrik olunmak.
Rezalet: Menâfi-i istihsâl hususunda vazife-i nazife bilmek.
Millet: Hizmetçi.
Tebaa: Köle.
İnsan: İki ayaklı hayvan” (Çaylak 128).

Çaylak’la ilgili Kutay’ın yaptığı katkılara karikatürlerle ilgili çarpıcı bir örnekle devam edelim. Çaylak’ın 112. sayısında yer alan bir karikatürün bir satırlık alt yazısı (Bkz. Karikatür 1) Kutay’da uzun bir paragrafa dönüşmüştür. Karikatürün altındaki yazı şöyledir:

“Hokkabaz Çaylak: Efendiler bir ecnebi kafası. Sağ [dece] bir iki lisan söyler. Bazı kere güler. Bazı kere ağlar bir vakit kaçar. Bir vakit gelir. İşte efendiler böyle bir kafadır.” (Çaylak 112).

Kutay karikatürle ilgili olarak kısa bir girizgah yapar. Bütünlük oluşturması açısından aynen aktarmakta yarar var:

“Yukarıdaki klişeye lütfen dikkat ediniz: Çaylak hokkabaz olmuş. Hokkabaz masanın altında yanan sihirli lambanın aydınlattığı kafa, hokkabaz Çaylağın tarifine göre bir ECNEBİ, yani o günün tarifi içinde FRENK Kafası’dır!.. «Hokkabaz Çaylak» bu (yabancı kafa) yı okuyucularına şöyle anlatıyor:

“Bu kafa mı? Onun dış görünüşüne aldanmayınız: O üstü alay altı kalay bir kafadır. İnsaniyet diye konuşur insanlığı yoktur, medeniyet diye konuşur, medeniliği yoktur. Onun tek düşüncesi kendi keyfi ve sonsuz hirsını tatmin etmektir. Kılı titmeden yalan söyler. Aslı-neslini bilme ihtiyacı içinde de değildir. Kendisini öteki insanlardan üstün görür. Başkalarını uşağı zanneder. Kaba ve küstaptır. Kırk türlü çehresi vardır. Gülerken içinden sırtlan misali dişlerini gösterir. Karnını vatanına tercih eder. Kendi memleketinde riyakar, bilhassa Memalik-i Osmaniyede mağrur ve tecavüzkardır. Asla merhamet ve insaf sahibi değildir. Eyy... Şimdi diyeceksinizki böyle şerri hayrına galip, zararından gayri faydası olmayan eşhasın aramızda işi ne? Aman aman yavaş söyleyin... Hemen sefaret kavasları önde, tercümanlar arkada, sefirler Bab-ı Âliye dayanır, imtiyazat var, muahede var, ferman var, var oğlu var diyerek biçare hokkabaz çaylak bendenizi perişan ettirirler. Eh perdeyi kapıyorum amma siz bu CİNS KAFAYI yine de unutmayın, tanrısal salgın hastalık gibi ondan uzakta durun...” (Kutay 1970: 77-78).

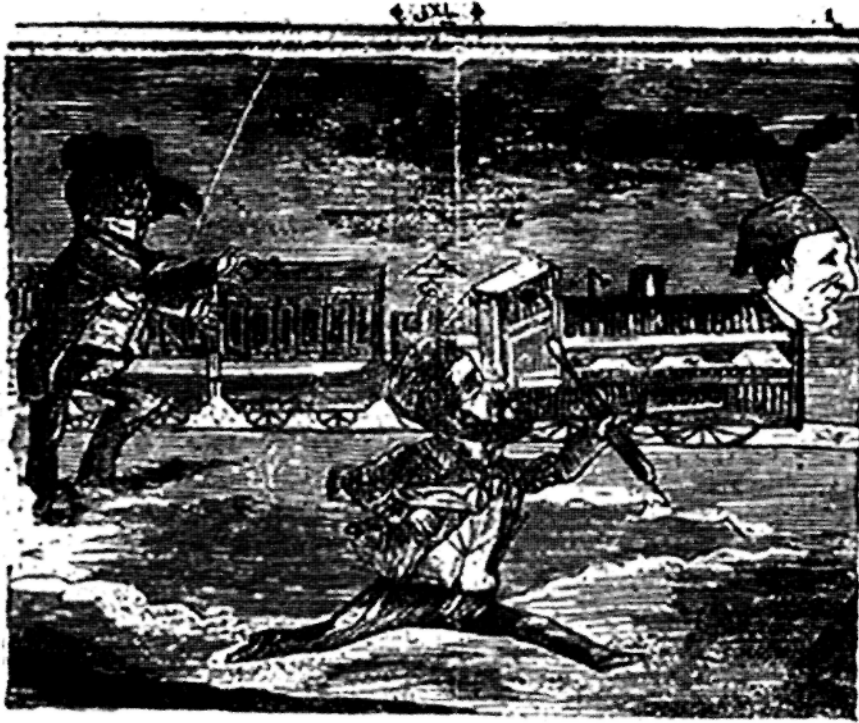
Hemen fark edilebileceği gibi Kutay karikatürün aslında yer alan yazıyı bile aktarma gereği duymamıştır. *Çaylak* mizah dergisi toplam 162 sayı çıkmış ve daha sonra adı Osmanlı’ya “tahvil” edilerek günlük gazete olmuştur. Bizim yaptığımız 162 sayıdan oluşan *Çaylak* koleksiyonundaki taramada karikatürün altındaki Kutay’ın aktardığı bu yazıya hiçbir sayıda rastlanılamamıştır. Ayrıca yazıya üslûp açısından da bakıldığında yazının *Çaylak*’ın ya da derginin sahib-i imtiyazı Mehmet Tevfik’in (namı diğer Çaylak/Çopur Tevfik) olmadığı ise aşikardır. Her şeyden öte Mehmet Tevfik “eh perdeyi kapıyorum amma...” gibi Karagöz’e özgü bir ifade tarzını kullanmamıştır. Yazılarında Karagöz’deki muhavere tarzını kullanmasına karşın bu ifade şeklini tercih etmemiştir.

Çaylak’tan yaptığı bir diğer alıntıda Kutay yukarıdaki yöntemini yinelemektedir. Bu kez “gericiliğe” yergi olarak bir karikatüre kitabında yer verir. Aslında karikatür Kutay’ın sunduğu biçimiyle “gericiliği” değil zamanın İstanbul’unda ulaşım araçlarında yaşanan bir soruna işaret etmektedir. Bu dönemin süreli yayınlarına bakıldığında vapur seferleri, atlı tramvay, tren ve demiryolları gibi ulaşım araçlarındaki yavaşlıklar ve aksamalar sıklıkla konu edilir. Buna ilişkin çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Konuyla ilgili bir taşlama Çingiraklı Tatar’da yer alır. Orada bir atlı, trenin yanından geçmekteyken makinist tarafından yakalanmaktadır. Atlı bağıır: “Bırak be benim işim aceledir!” (Çingiraklı Tatar 7). Bir başka benzer kare yine Çingiraklı Tatar’da çıkar. Karikatürist bu kez Vapur seferlerini taşlar. Karikatürde bir sandal buharlı vapurun

önünde gitmektedir. Vapurun kaptanı sandalciya önünden kaçması için megafon tarzı bir aletle seslenir. Sandalci: “ Ne bağıryorsun be! Yetişebiliyorsan yetiş de çiğne” (Çingiraklı Tatar 9). Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu dönemde vapur, tren, tramvay gibi ulaşım araçlarının imtiyazı gayrimüslimlerin ve yabancı sermayenin elindeydi. İşte burada adı geçen karikatürde hem bu imtiyaza (kapitülasyonlara), hem imtiyaz sahiplerine, hem de işleyişin yavaşlığına ve aksaklığına bir hiciv söz konusudur. Bu cümleden olarak Kutay’ın yer verdiği karikatür de bu türden bir karikatürdür. Ancak Kutay bunu yeniliklere karşı koyan “gericilerle” ilişkilendirerek ve yine karikatürün orjinal alt yazısına sadık kalmayarak referansı da *Çaylak* 23 olacak şekilde yanlıştır vererek sunar:

“Efendi... Nafile zahmet etme... Şömendöfere insan ayağı yetişemez. Eğer aklın varsa içine bin, hem de aklını daba bızlı gidenlerini icad etmiye barca... Alem gider Mersine biz gideriz tersine!...” (Kutay 1970: 103).

بیا بیا نه. ناهه ادا دی او کدو ستم پشمه من مشکوکا شیمو فر کبدی دیور .

Karikatür - 2

Karikatürün aslındaki alt yazı “Çaylak: Nafile efendi o gidişe yetişemezsin ona şimendifer gidişi derler” şeklindedir (Bkz. Karikatür 2, Çaylak 130).

Kutay bu karikatürün alt yazısından başka aynı sayfaya konuyla (“gericilikle”) ilgili bir de muhavere¹¹ eklemiştir. Bu muhavere de şekil itibarıyla *Çaylak*’ta ve dönemin diğer mizah dergilerinde sık kullanılan bir tarz olmasına rağmen Mehmet Tefvik’e ait değildir. *Çaylak* muhaverelerinde sıklıkla hayvan isimlerini kullanır. Buradaki her bir hayvan isminin sembolize ettiği bir kişi ya da devlet bulunmaktadır. *Çaylak*’ta yer alan muhaverelerde ve karikatürlerde kullanılan hayvan adları ve ikonları yabancı devletleri ve Düvel-i Muazzama’nın bazı üyelerini temsil etmektedir. Örneğin “Bec Tavuğu” Avusturya’yı, “Horoz” Bulgaristan’ı “Arslan” İngiltere’yi, “Ayı” ve “Karakuş” Rusya’yı, temsil etmektedir.¹² *Çaylak*’ta çok sık kullanılan muhavere örneklerinden esinlenen Kutay bir detayı atlamıştır. Mehmet Tefvik yazdığı muhaverelerin hiç birisinde “Karabatak”ı kullanmamıştır. Kullanılan muhaverelere örnek vermek gerekirse “Akbaba’yla–Karakuş Beyninde”, “Leylek’le Çaylak’ın muhaveresi”, “Karganın Çaylak’la muhaveresi”, “Kıl Kuyrukla Çaylak’ın muhaveresi”, “Bir Baykuşla muhavere”, “Çaylak’ın Atmaca ile muhaveresi” benzeri muhavere başlıkları en sık kullanılanlarıdır.

Kutay “Karabatakla Çaylak’ın muhaveresi”ni sunarken yine “yobazlığa” atıfta bulunmayı ihmal etmez:

“Çaylak Tefvik bu karikatürle¹³ de yetinmemiş. ÇAYLAK’la KARABATAK karşı karşıya geçmişler, tıpkı Karagöz’le Hacvad gibi, veryansın etmişler yobazlıkla küçük çıkarılığa...

KARABATAK, karikatürde lokomotifin önünde yabancı sermayeyi temsil eden İngiliz-Fransız müşterek müdürü Rene Antuvan’ı göstererek ÇAYLAK’a sesleniyor:

Karabatak: *Hu... Çaylak, sen trene yetişmek için koşan el-malum’a karşı hiç umurunda olmadan lokomotifi daha hızlı yürütenin yüzündeki istihzayı görüyor musun? Nasıl da meydan okuyor bak...*

Çaylak: *Eh birader, bakka yok da değil... Ayaklarının hızı ile trene yetişmeye çalışanla alay edilmez de ne yapılır?*

Karabatak: *Hem de yaşına başına bakmadan... Saçı sakalı ağarmış...*

Çaylak: *İşte bunda hata ettin... Trenle¹⁴ karşı gelenin belki nüfus tezkeresinde yaşı almış yetmiş amma hakikatte daha beşikte. Hiç yaşı başına uygun olan kişi*

¹¹ Muhavere karşılıklı konuşma anlamına gelmektedir ve Karagöz oyununda kullanılan bir tekniktir. Bu teknik bu dönemin mizah dergilerinde çok sık kullanılır.

¹² Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Hamdi Özdiş, *Tanzimat Devri Mizah Gazetelerinde Batılılaşma ve Toplumsal Siyasal Eleştiri: Diyojen (1870-1873) ve Çaylak (1876-1877) Üzerinde Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Ün. Sos. Bil. Enst. Ankara: 2004.

¹³ Trenle ilgili olan 2. Karikatür kastediliyor.

trene karşı gelir mi? Aksine kâmil ve âkil olan adam, memleketinde trenlerin köylere kadar ulaşmasına dua eder, hatta amelelik yapar. Hem de fabri olarak...

Karabatak: Ne o Çaylak? Yine nutuk çekmiye mi başladın?

Çaylak: Halt etmişsin... Bu nutuk değil, bu istikbalin aynada okunması...

Karabatak: Eh bundan sonra falcılık da başladı demek!

Çaylak: Hey oğul... Bu Penbe Bacının baklası değilki: Aklın, idrakın yolu... Memleketinde treni, köprüsü, yolu, fabrikası olmyanın başına gelecek olanın şu bedbahr el-mâlûm'un şömendöferin arkasından nefes nefese koşmasından başka ne olur? Biz şimdi millete üç kısma ayrılmışızdır: Çok azımız şömendöferi ve öteki medeniyet eserlerini istemektedir. Bu yolda da elinden geleni yapmaktadır. Ne faideki bunlar hem azlık hem kudretsiz... İkinciler bunlara karşı çıkan ham evrâhlardır, rahat ve medeniyet düşmanlarıdır. Cahil ve nâdânlardır. Üçüncüler ise bir şeyin farkında olmadan «adam sende... Bana ne? Ninem dedem yapmış mı da ben yapayım? Başkası yaparsa istifade ederim amma doğrusu kalımı kapırdatmam...» diyenlerdir. Sen bunları da o merkep inadının yanına kat, istersen bir de yular ekle!» (Kutay 1970: 103-104).

Bu muhaverinin de *Çaylak* koleksiyonunda bulunamadığını belirtmek gerekir. Kutay'ın tahrifatı bu kadarla sınırlı değildir. Adı geçen kitabının neredeyse her sayfası yanlışlarla ve 'katki'lerle doludur. Kutay'ın *Hayal*'den¹⁵ yaptığı alıntılarda da aynı 'katki'ler söz konusudur. Bir başka 'katki' Hakkı Tarık Us'un 1877-1878'deki birinci Meclis'le ilgili olarak yayımladığı Zabıt Cerideleri'nde yer alır. Kutay Zabıt Cerideleri'ndeki metinlerin aslı yerine kendi yorumunu kitabına yansıtmıştır. Meclis-i Mebusan'ın 1877'deki Mayıs oturumunda konu mizah gazeteleridir ve mebuslar mizah gazetelerinin yayım hayatına devam edip etmeyeceklerini belirleyecek olan Matbuat Nizamnamesi'nin 8. maddesini tartışmaktadırlar.¹⁶ Her konuşmacının adı ve konuşmasının tam metni Us'un 1939'da yayımladığı kitabında yer almaktadır. Kutay burada da kaynak zikr etmez ve bütün konuşmaları birbiriyle 'harmanlar'. Bu harmanlama sonucu Kutay'ın sunduğu biçimiyle mizahla ilgili Meclis'teki tartışmalar Us'un kitabıyla karşılaştırıldığında tam bir karmaşa söz konusudur. Örneğin Yenişehirli zade Ahmet Efendi'nin konuşması Nufel

¹⁴ *Çaylak*'ta 'şimendifer'le ilgili çeşitli yazılar bulunmakla birlikte burada Kutay'ın sunduğu şekliyle bir yazı ya da muhavere mevcut değildir. Kutay'ın muhaveresi üslûp ve içerik olarak *Çaylak*'la karşılaştırıldığında ifadedeki farklılık göze çarpacak düzeydedir. *Çaylak*'ta demiryolu meselesine bir yazıda dolaylı olarak temas edilir ve demiryolunun "Yalnız seyahati sevenler değil hanesinden dışarı çıkmak istemeyenlerin bile arzu" ettiği bir şey olduğu belirtilir. Bkz. *Çaylak* 145.

¹⁵ *Hayal*, Teodor Kasab'ın *Diyofen ve Çingiraklı Tatar* mizah dergilerinden sonra 1873-1876 yılları arasında çıkardığı bir diğer mizah dergisidir.

¹⁶ Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan 1293 = 1877 Zabıt Ceridesi*, İstanbul, 1939, s. 212-217, 227.

Efendi'nin konuşmasıyla 'harmanlanmış' ve ortaya Kutay'ın düşüncelerinin ağırlıklı yer aldığı bir pasaj çıkmıştır (Kutay 1970: 61). Kutay'ın aktardığı pasajda Yenişehirli-zade Ahmet Efendi'nin söylediklerinden bir kelime dahi bulmak mümkün değildir.¹⁷ Ayrıca Hakkı Tarık Us'un kitabında Cevdet Paşa'nın adı bu görüşmelerde anılmaz. Oysa Kutay Cevdet Paşa'yı da konuşturur (Kutay 1970: 56). Halbuki Cevdet Paşa bu tarihte Kutay'ın da belirttiği gibi Dahilye Nazırı'dır ve adı Meclis-i Mebusan'daki oturumlarda bulunan konuşmacılar arasında geçmez.

Kutay'ın kitabındaki tahrifatlara dair örnekleri çoğaltmak mümkün. 1908 mizah basınına dair örnekler de sıralanabilir; ancak çalışma sahibi bu kadarının yeterli olduğu düşüncesindedir. Fakat belirtilmesi zorunlu bir nokta daha vardır ki o da Kutay'daki bu yanlışlıklar ve 'katkılar' aynı şekilde başka çalışmalara da taşınmıştır.¹⁸

Burada okuyucunun da dikkatini çekmiş olabileceği gibi Cemal Kutay 1870'lerdeki Osmanlı mizahının da havasına girerek kendi içindeki gizli kalmış mizah yeteneğini de açığa çıkartarak Osmanlı mizahına bir 'katkı'da bulunmuştur! Bu katkıları yapabilmek için yukarıda anılan örneklerde de görülebileceği gibi mizah yeteneği ve ifade gücü gereklidir. Kutay'da ise bunun fazlasıyla bulunduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü dönemin mizah anlayışına ve diline uygun bir tarzı yakalamak bugünün sosyo-kültürel ortamında şekillenen bir bireyi için kolay olmasa gerektir. Ayrıca Kutay'ın Osmanlıca'ya olan hakimiyeti de dikkat çekicidir. Bu sayededir ki rahatlıkla dönemin argümanını geliştirebilmektedir. Ancak bütün bu dil hakimiyetine ve diğer unsurlara rağmen Kutay'daki siyasal bir içeriğe sahip olan üslup farklılığı farkedilebilmektedir.

Kutay bu çalışmada ifade edilen 'katkı'larını kendi yorumu olarak verseydi şüphesiz böyle bir yazı da kaleme alınmazdı. Tarih ve tarihçilik adına hareket eden Kutay'ın bu kitap bağlamındaki temel söylemlerinden birisi gelecek nesillere doğru bir tarih aktarmak kaygısı; diğeri de "muhafazakar" ve "gerici" çevrelere bir siyasal mesaj/yeri olarak karşımıza çıkar. Yaklaşım politik olunca da, Kutay'ın her yolun kendisine "mubah" olduğunu düşündüğü anlaşılıyor. Hemen belirtilmelidir ki burada yapılan değerlendirme sadece Kutay'ın bu çalışmasıyla (*Nelere Gülerlerdi?*) ilgili olmakla birlikte diğer çalışmalarına da bir referans teşkil etmektedir.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Çingiraklı Tatar 7, 9

¹⁷ Krş. için bkz. Us, a.g.e, s. 214.

¹⁸ Turgut Çeviker Kutay'dan, yukarıda anılan ilk karikatürün altında olduğu belirtilen yazıyı aynı şekilde aktarmıştır. Bkz. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*, İstanbul, Adam Yayınları, 1986, s. 243.

Çaylak 31, 128, 130, 145
Diyojen 14,128, 168
Hayal 238, 286, 319
İstikbal 111

Kitaplar

- Çeviker, Turgut (1986), *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, İstanbul: Adam Y.
- Kutay, Cemal (1970), *Nelere Gülerlerdi?*, İstanbul: Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı.
- Kutay, Cemal (1998), *Nelere Gülerlerdi?*, İstanbul: Aksoy Yay.
- Oğuz, Şükran (1998), *Tanzimat Döneminde Mizah ve Diyojen Gazetesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Balıkesir: Balıkesir Üniv. Sos. Bil. Enst.
- Özdiş, Hamdi (2004), *Tanzimat Devri Mizah Gazetelerinde Batılılaşma ve Toplumsal-Siyasal Eleştirisi: Diyojen (1870-1873) ve Çaylak (1876-1877) Üzerinde Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniv.
- Mehmet Tevfik (1294), *Yadıgar-ı Macaristan*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Us, Hakkı Tarık (1939), *Meclis-i Mebusan 1293 = 1877 Zabıt Ceridesi*, İstanbul.

Özet: Bu çalışma Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi üzerine çeşitli kitap ve makalelerin yazarı olan Cemal Kutay'ın Osmanlı mizah dergileriyle ilgili olarak kaleme aldığı *Nelere Gülerlerdi* adlı kitabı üzerinde dururken, Kutay'ın tarihçiliği, mizaha bakışı ve belgelerde (Osmanlı mizah dergilerinde) olmayan bilgileri üretmek ya da 'katkı'da bulunarak bazı kişi ve olaylar hakkındaki tarihi bilgi ve belgeleri çarpıtması ve siyasi bir bakışla yorumlamasını konu edinmektedir.

Anahtar sözcükler: Cemal Kutay, Teodor Kasab, Mehmet Tevfik, Cevdet Paşa, Osmanlı, Mizah, *Nelere Gülerlerdi*, *Diyojen*, *Çingiraklı Tatar*, *Çaylak*, *Hayal*.

Abstract: This work studies *Nelere Gülerlerdi?* [*What did they laugh at?*], a book by Cemal Kutay, who has authored several books and articles on the Ottoman history and the history of Republican Turkey, and considers issue with his historiography and the way he treats humour. It is argued that Kutay distorts information on the past events, people and historical documents by creating or by making "contributions" to that information not found in the sources (the Ottoman humour magazines) and he interprets the sources with a political agenda in mind.

Keywords: Cemal Kutay, Teodor Kasab, Mehmet Tevfik, Cevdet Paşa, Ottoman humour, *Nelere Gülerlerdi*, *Diyojen*, *Çingiraklı Tatar*, *Çaylak*, *Hayal*.